Piotr Hac

Zwalczanie przestępczości w Polsce

Zarys problematyki w kontekście aktualnych wyzwań

Warszawa
2026

Zwalczanie przestępczości w Polsce

Zarys problematyki w kontekście aktualnych wyzwań

Piotr Hac

Zwalczanie przestępczości w Polsce

Zarys problematyki w kontekście aktualnych wyzwań

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej

Warszawa 2026

Recenzenci:
dr hab. Konrad Walczuk, prof. ASzWoj
dr Bogdan Guziński

Projekt okładki i opracowanie graficzne: Jakub Hac

Skład, korekta i łamanie: Jakub Hac

© Copyright by Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej, Warszawa 2026.
© Copyright by Piotr Hac, 2026.

ISBN 978-83-68806-08-3 (PDF)
ISBN 978-83-68806-09-0 (EPUB)
ISBN 978-83-68806-10-6 (MOBI)

Wydanie I

Wydawca:
Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej
ul. 11 Listopada 17/19, 03-446 Warszawa.
www.two.edu.pl
e-mail: kontakt@two.edu.pl

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej znajduje się w wykazie wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe, ogłoszonym przez Ministra Edukacji i Nauki: poziom I – 80 pkt, Lp. 745, UIW – 75 200.

Niniejsza publikacja jest chroniona prawem autorskim. Zwielokrotnianie i wykorzystywanie treści publikacji w jakiejkolwiek formie do eksploracji tekstów i danych lub do trenowania modeli sztucznej inteligencji bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy jest zabronione.

Stan prawny monografii na 15 czerwca 2026 roku

Spis treści

Wstęp 9

1. Przestępczość – podłoże, cechy i dynamika zjawiska 15
1.1 Pojęcie przestępstwa oraz przestępczości 15
1.2 Czynniki kryminogenne 23
1.2.1 Czynniki endogenne 24
1.2.2 Czynniki egzogenne 26
1.3 Proces dopuszczania się przestępstwa 29
1.3.1 Motyw 30
1.3.2 Sposobność (okazja) 32
1.3.3 Subiektywne poczucie bezkarności 33
1.4 Cechy poszczególnych kategorii przestępstw 36
1.5 Wybrane dane statystyczne dotyczące przestępczości w Polsce w XXI wieku 40
1.6 Wnioski 46

2. Ewolucja działania przestępczego na przykładzie wybranych kategorii przestępstw . 49
2.1. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu 49
2.1.1. Zabójstwa 50
2.1.2. Bójki i pobicia 54
2.2. Przestępstwa przeciwko mieniu 56
2.2.1. Kradzieże zwykłe i szczególnie zuchwałe 57
2.2.2. Kradzieże z włamaniem 60
2.2.3. Oszustwa 63
2.2.4. Przestępstwa rozbójnicze 72
2.3. Cyberprzestępstwa 74
2.4. Przestępstwa korupcyjne 84
2.5. Przestępstwa narkotykowe 91
2.6. Przestępczość zorganizowana 96
2.7. Przestępstwa przeciwko środowisku 104
2.8. Wnioski 107

3. Formalnoprawne i organizacyjne aspekty zwalczania przestępczości w Polsce 111
3.1. Założenia systemu zwalczania przestępczości w Polsce 111
3.1.1. Pojęcie zwalczania przestępczości 112
3.1.2. Etapy zwalczania przestępczości 115
3.1.3. Zasady zwalczania przestępczości 119
3.2. Regulacje prawne dotyczące przestępstw i zwalczania przestępczości 123
3.2.1. Uregulowania kodeksowe 124
3.2.2. Pozakodeksowe przepisy materialne i proceduralne 126
3.2.3. Przepisy wewnętrzne podmiotów zwalczających przestępczość 128
3.3. Rozwiązania prawne i organizacyjne dotyczące podmiotów zwalczających przestępczość 130
3.3.1. Prokuratura 131
3.3.2. Policja 133
3.3.3. Straż Graniczna 136
3.3.4. Krajowa Administracja Skarbowa 138
3.3.5. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego 139
3.3.6. Centralne Biuro Antykorupcyjne 141
3.3.7. Żandarmeria Wojskowa 142
3.3.8. Inne podmioty organizacyjne 144
3.3.9. Współpraca międzynarodowa 146
3.4. Regulacje prawne dotyczące metod zwalczania przestępczości 150
3.4.1. Metody dochodzeniowo-śledcze 150
3.4.2. Metody operacyjno-rozpoznawcze 158
3.5. Wnioski 165

4. **Praktyczne uwarunkowania zwalczania przestępczości** 167
4.1. Rozpoznanie przestępczości 167
4.2. Pierwsze informacje o przestępstwie oraz punkty istotne dla podjęcia dalszych czynności wykrywczych 171
4.3. Organizacja działań w związku z uzyskaniem informacji o przestępstwie 175
4.3.1. Oględziny 177
4.3.2. Pytania wykrywcze 184
4.3.3. Wersje kryminalistyczne i ich wykorzystanie 186
4.3.4. Grupowanie oraz analizowanie uzyskiwanych informacji 192

4.4. Specyfika korzystania z wybranych metod operacyjno–rozpoznawczych 195
4.5. Specyfika przeprowadzania wybranych czynności dochodzeniowo–śledczych 202
4.6. Ciągłość prowadzenia i kolejność wykonywania czynności dotyczących wykrycia sprawcy przestępstwa 214
4.7. Badania kryminalistyczne 221
4.8. Informatyka kryminalistyczna (śledcza) 228
4.9. Rola współpracy krajowej i międzynarodowej w zwalczaniu przestępczości 232
4.10. Prowadzenie czynności w specyficznych warunkach – po zamachu terrorystycznym oraz podczas konfliktu zbrojnego 238
4.11. Wnioski 246

Podsumowanie i rekomendacje 249

Bibliografia 258
Wykaz wykresów i tabel 281

Wstęp

Przestępczość jest zjawiskiem niezmiernie szkodliwym, przynoszącym straty zarówno dla państw, poszczególnych społeczności, jak i pojedynczych obywateli. Sprawcy czynów zabronionych codziennie powodują ludzkie dramaty, potęgują strach i frustrację u pokrzywdzonych oraz zmuszają władze publiczne do ciągłego inwestowania środków w funkcjonowanie i rozwój systemu mającego ograniczyć te negatywne konsekwencje. Nie jest przesadnie wzniosłym stwierdzenie, że w kontekście przeciwdziałania przestępczości każdego dnia trwa prawdziwa walka. Z jednej strony pola tych zmagań znajdują się osoby, które w sposób zawiniony naruszają obowiązujące normy i starają się za wszelką cenę uniknąć związanej z tym odpowiedzialności, a z drugiej – cały system regulacji prawnych oraz organy ścigania, próbujące dociec prawdy i uzyskujące informacje, które mogą być wykorzystane w procesie wymierzania sprawiedliwości.

Patrząc przez pryzmat całości wspomnianego zjawiska, przy mnogości rodzajów czynów i wielości sposobów działania sprawców, nasuwają się pytanie o genezę przestępczości i motywację przestępców. Dlaczego, w miarę rozwoju cywilizacyjnego ludzkości, choćby postępu edukacji, czy wzrostu zamożności – patologia ta nie dość, że nie zanika, to wciąż ewoluuje i obejmuje nowe obszary? Czym tłumaczyć ustawiczną chęć niektórych osób do uzyskiwania nieuprawnionych korzyści kosztem innych? W jaki sposób wyjaśnić fakt, że przestępczość występuje niezależnie od szerokości i długości geograficznej, stopnia wykształcenia sprawców, ustroju państwa czy rygorystyczności prawa karnego? Zjawisko to w praktyce obejmuje wszystkie obszary aktywności ludzkiej a przy pewnych uwarunkowaniach, przykładowo będących wynikiem korupcji czy przestępczości zorganizowanej, jest w stanie zagrozić władztwu państwowemu (*imperium*), bądź realnie wpłynąć na kondycję sytuacji finansowej danego kraju.

Można w uproszczeniu założyć, że popełnianie przestępstw jest efektem przeplatania się ludzkiego egoizmu, chciwości i frustracji a niekiedy także agresji, desperacji, zazdrości, chytrości lub innych podobnie negatywnych cech. Wyjaśnienie genezy dopuszczania się łamania prawa i powodowania szkody dla drugiego człowieka, od wielu wieków frapuje różnych

badaczy. Dotychczasowe doświadczenia pokazały, że nie ma tutaj łatwej odpowiedzi. Z drugiej strony wydaje się, że zrozumienie tego procesu byłoby kluczowe dla wdrożenia ograniczających przestępczość działań społecznych i prawnych. Wyzwanie to utrudnia rozległość zjawiska przestępczości, które od czynów – można by rzec „tradycyjnych" – skierowanych przeciwko indywidualnemu życiu, zdrowiu i mieniu, przeszło długą drogę i na dobre zaistniało w pozostałych sferach, m. in. gospodarce, podatkach, ochronie informacji, wiarygodności dokumentów, czy wielu innych, a od kilku dekad także w cyberprzestrzeni. Swoistym jej „szczytem możliwości" pozostaje przestępczość zorganizowana, która w niektórych państwach potrafi w sposób rzeczywisty oddziaływać na działania władz publicznych.

Podobną ewolucję przestępczość przechodzi i w Polsce, wymuszając konieczność dopasowywania do wymogów jej skutecznego zwalczania zarówno szereg regulacji prawnych, jak również rozwiązań organizacyjnych. Aktualnie widoczne zmiany w strukturze i dynamice przestępczości – wzrost liczby przestępstw stwierdzonych, w tym gospodarczych i popełnionych w cyberprzestrzeni[1] – skutkowały wyodrębnieniem w Policji w 2022 roku Centralnego Biura Zwalczania Cyberprzestępczości (CBZC), a już po kilku latach okazało się, że rozwiązanie to jest niewystarczające i w jednostkach Policji szczebla wojewódzkiego należało utworzyć wydziały do walki z przestępczością cyfrową, rozważając do tego powołanie Narodowego Biura Śledczego Policji. Można zastanawiać się w jakim stopniu na poziom bezpieczeństwa publicznego w Polsce miały lub wciąż mają takie wydarzenia jak pandemia koronawirusa, permanentny kryzys na granicy polsko-białoruskiej, oraz agresja Rosji na Ukrainę i wynikający z niej masowy napływ uchodźców[2]. Nadal otwarte pozostaje pytanie o faktyczną liczbę niektórych przestępstw – w cyberprzestrzeni, korupcyjnych czy skierowanych przeciwko wolności seksualnej, w dalszym ciągu często nie zgłaszanych do organów ścigania.

Nadrzędnym celem niniejszej publikacji jest próba naukowego odniesienia się do problematyki zwalczania przestępczości w Polsce w kontekście wyzwań końca drugiej i początku trzeciej dekady XXI wieku. Zakreślony w ten sposób obszar badań nadal pozostawał bardzo obszerny, dlatego zdecydowano się na bardziej szczegółowe omówienie jedynie wybranych aspektów, całość sytuując w mającym ogólny charakter zarysie problematyki. Z tego powodu skoncentrowano się przede wszystkim na przedstawieniu: zjawiska przestępczości – jako bazy do zrozumienia jego ewolucji; zmian w działaniu sprawców przestępstw – w celu ukazania

[1] Dane statystyczne dotyczące przestępczości w Polsce zostaną przedstawione w podrozdziale 1.5, natomiast zmiany w strukturze organizacyjnej Policji omówiono w podrozdziale 3.3.2.

[2] Por. W. Jasiński, *Przestępczość w okresie kryzysu gospodarczego i innych zjawisk kryzysowych. Przeciwdziałanie i zwalczanie*, Szczytno 2024.

aktualnych trendów ich postępowania, co ma przemożny wpływ na metody ich wykrycia; bieżących rozwiązań prawnych i organizacyjnych systemu zwalczania przestępczości w Polsce – co pozwoliło na zobrazowanie jego możliwości i funkcjonalności; jak również praktycznych sposobów prowadzenia działań zmierzających do ujawnienia popełnienia czynów zabronionych i wykrycia przestępców, w tym także w kontekście współpracy międzynarodowej organów ścigania, badań kryminalistycznych oraz specyfiki wykonywania niektórych kategorii czynności. Celem pomocniczym publikacji było przy tym usystematyzowanie wiedzy naukowej dotyczącej omawianych zagadnień.

Jako główny problem badawczy postawiono pytanie: *Przy wykorzystaniu jakich metod zinstytucjonalizowane podmioty biorą udział w zwalczaniu przestępczości w Rzeczypospolitej Polskiej oraz w jaki sposób aktualne wyzwania związane z przestępczością mają wpływ na skuteczność jej zwalczania?*

W związku z powyższym problemem wyodrębniono również poniższe pytania szczegółowe:

- *Czym jest przestępczość i jakie czynniki mają wpływ na występowanie oraz rozwój tego zjawiska w Polsce w XXI wieku?*
- *W jaki sposób ewoluuje działanie przestępców w Polsce w ostatnich latach i jaki może mieć to wpływ na utrudnienie procesu wykrywczego prowadzonego przez organy ścigania?*
- *Według jakich założeń zbudowany jest system zwalczania przestępczości w Polsce, jakie podmioty organizacyjne wchodzą w jego skład i jakie regulacje określają podejmowanie przedsięwzięć przez organy i pracowników tych podmiotów?*
- *W jaki sposób i przy wykorzystaniu jakich metod odbywa się zwalczanie przestępczości w Polsce i jakie uwarunkowania mają wpływ na skuteczność prowadzenia tego procesu?*

Należy uznać, że niniejsza publikacja ma charakter transdyscyplinarny z elementami kryminologii, kryminalistyki i prawa, jednak z racji odnoszenia się do rozwiązań systemowych plasuje się przede wszystkim w naukach o bezpieczeństwie. Z tego tytułu w przeprowadzonych badaniach wykorzystano typowe dla tej nauki teoretyczne metody badawcze, przede wszystkim syntezę, dedukcję, analizę, porównywanie, uogólnianie oraz wnioskowanie, jak też krytyczną analizę literatury przedmiotu, dostępnych danych statystycznych i indywidualnych przypadków. Pewnym ograniczeniem badawczym była niemożność pełnego opisania

specyfiki prowadzenia niektórych metod operacyjno-rozpoznawczych, z racji barier prawnych i niechęci do przedstawiania tak wrażliwych treści w przestrzeni publicznej.

Układ monografii stanowią: wstęp, cztery kolejno numerowane rozdziały oraz podsumowanie i rekomendacje. Całość wywodu uzupełniają bibliografia oraz wykaz wykresów i tabel.

W pierwszym rozdziale omówiono podłoże, cechy i dynamikę zjawiska przestępczości, ze szczególnym zwróceniem uwagi na czynniki kryminogenne oraz zobrazowanie procesu dopuszczania się przestępstwa. W tej części pracy przedstawiono także najważniejsze cechy poszczególnych kategorii przestępstw, jak również podstawowe dane statystyczne dotyczące przestępczości w Polsce w XXI wieku. Celem tego rozdziału było odniesienie się do genezy przestępstwa i obecnych realiów przestępczości.

W drugim rozdziale zaprezentowano ewolucję działania przestępczego na przykładzie wybranych kategorii przestępstw, m. in. skierowanych przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko mieniu, korupcyjnych, narkotykowych oraz popełnionych w cyberprzestrzeni. W tym przypadku, celem było pokazanie zmian w postępowaniu sprawców czynów zabronionych w ostatnich dekadach.

Trzeci rozdział poświęcono omówieniu formalno-prawnych i organizacyjnych aspektów zwalczania przestępczości w Polsce. W tej części monografii skoncentrowano się na syntetycznym przedstawieniu regulacji prawnych oraz strukturze podmiotów wchodzących w skład wspomnianego systemu, z uwzględnieniem zmian organizacyjnych wprowadzonych w ciągu ostatnich kilku lat.

W ostatnim rozdziale wskazano praktyczne aspekty zwalczania przestępczości, ujmując ten proces od zagadnienia rozpoznania przestępczości oraz podjęcia specyficznych działań po uzyskaniu informacji o uzasadnionym podejrzeniu popełnienia czynu zabronionego, poprzez wykonanie przewidzianych prawem czynności operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych, a skończywszy na omówieniu możliwości wykorzystania osiągnięć techniki kryminalistycznej oraz współpracy międzynarodowej pomiędzy organami ścigania.

Należy nadmienić, że literatura przedmiotu w kontekście poruszanych zagadnień jest niezmiernie obszerna. Poruszając się jedynie w obrębie publikacji polskojęzycznych,

to oprócz klasycznych dzieł Brunona Hołysta[3], Tadeusza Hanauska[4], Ewy Gruzy[5], Mieczysława Goca[6], jak też Grażyny i Włodzimierza Kędzierskich[7], na rynku wydawniczym możemy korzystać z szeregu prac, których autorzy całościowo lub częściowo podjęli się przedstawienia problematyki kryminologii[8], kryminalistyki[9], wiktymologii[10], taktyki[11] i techniki kryminalistycznej[12], bądź też wybranych obszarów przeprowadzania czynności mających na celu ujawnienie przestępstw i wykrycie ich sprawców, w tym przy wykorzystaniu dotychczas rzadko opisywanych czynności operacyjno-rozpoznawczych[13]. Powstałe monografie, wspiera niezliczona liczba artykułów naukowych, niekiedy wysoce specjalistycznych i odnoszących się do najnowszych zdobyczy techniki[14], a nawet wskazujących na sposoby utrudniania działań wykrywczych organów ścigania przez osoby zamieszanie w aktywność przestępczą[15]. Z uwagi

[3] Można tu przykładowo wskazać: B. Hołyst, *Kryminologia*, wyd. XII, Warszawa 2022; tenże, *Kryminalistyka*, wyd. XIII, Warszawa 2017; tenże, *Psychologia kryminalistyczna. Diagnoza i praktyka*, Warszawa 2018.

[4] Przykładowo: T. Hanausek, *Zarys taktyki kryminalistycznej*, Warszawa 1994; tenże, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, wydanie VI, Warszawa 2009.

[5] M. in.: E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań świadka w procesie karnym. Problematyka kryminalistyczna*, Kraków 2003; taż, *Psychologia sądowa dla prawników*, Warszawa 2009.

[6] W tym przypadku warto wspomnieć o pracach: E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Warszawa 2011; E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw,* Warszawa 2020.

[7] Przykładowo: *Kryminalistyka. Wybrana zagadnienia techniki*, red. nauk. G. Kędzierska, W. Kędzierski, Szczytno 2011.

[8] Na przykład: *Przestępczość XXI wieku. Szanse i wyzwania dla kryminologii*, red. nauk. D. Dajnowicz-Piesecka, E. Jurgielewicz-Dedegacz, E.W. Pływaczewski, Warszawa 2019; *Kryminologia*, red. P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, Warszawa 2020.

[9] M. in.: *Kryminalistyka*, red. J. Widacki, Warszawa 2018; *Kryminalistyka a nowoczesne technologie*, red. V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz D. Wilk,, J. Wójcikiewicz, Kraków 2019; R. Darren-Hayes, I*nformatyka w kryminalistyce. Praktyczny przewodnik*, tłum. T. Walczak, wyd. II, Gliwice 2021.

[10] B. Hołyst, *Wiktymologia*, wyd. II, Warszawa 2015; E. Bieńkowska, *Wiktymologia*, Warszawa 2018.

[11] Przykładowo: S. Pikulski, *Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistycznej*, Białystok 1997; D. Jagiełło, *Taktyka kryminalistycznych czynności dowodowych*, Warszawa 2019; J. Duży, *Zorganizowana przestępczość podatkowa w Polsce. Zwalczanie przestępnego nadużycia mechanizmów podatków VAT i akcyzowego*, Warszawa 2013; W. Mądrzejowski, S. Śnieżko, P. Majewski, *Zwalczanie przestępczości. Wybrane metody i narzędzia*, Warszawa 2017.

[12] Warto wspomnieć o: *Vademecum technika kryminalistyki*, red. J. Mazepa, Warszawa 2009; *Dobre praktyki technika kryminalistyki*, red. A. Frankowski, P. Trojanowski, Warszawa 2020; *Z Archiwum X. Śledztwa w sprawach o zabójstwa, w których nie wykryto sprawcy*, red. M. Gabriel-Węgłowski, P. Waszkiewicz, Warszawa 2026.

[13] Na przykład: P. Kosmaty, J. Kudła, *Ryzyko w czynnościach operacyjno-rozpoznawczych Policji*, wyd. II, Warszawa 2017; K. Horosiewicz, *Wybrane elementy taktyki werbowania i współpracy z osobowymi źródłami informacji*, Warszawa 2019; T.M. Miłkowski, *Czynności operacyjno-rozpoznawcze a prawa do wolności jednostki*, Warszawa 2020.

[14] W kontekście techniki kryminalistycznej należy wspomnieć choćby o takich periodykach jak: „Problemy Współczesnej Kryminalistyki" oraz „Problemy Kryminalistyki". Wśród przykładowych artykułów warto wymienić: A. Łasińska, *Analiza nieorganicznych i organicznych pozostałości po wystrzale z broni palnej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego" 2017, vol. 16; M. Zubańska, *O usprawnianiu czynności oględzin i zmniejszaniu deficytu poznawczego, czyli o potrzebie implementacji nowej techniki obrazowania i wymiarowania miejsca zdarzenia*, „Problemy Kryminalistyki" 2018, nr 4; R. Włodarczyk, *Proces docierania do prawdy obiektywnej na podstawie przypadku z praktyki kryminalistycznej*, „Przegląd Policyjny" 2017, cz. 1 – nr 3, cz. 2 – nr 4.

[15] P. Łabuz, T. Safjański, *Działania kontrwykrywcze grup przestępczych ukierunkowanych na ograniczenie skuteczności kontroli operacyjnej oraz procesowej kontroli i utrwalania rozmów*, „Problemy Kryminalistyki" 2017,

na obszerność dostępnej literatury, skoncentrowano się na wykorzystaniu jak najbardziej aktualnych dzieł, odnoszących się do wskazanych problemów badawczych – ich wykaz znajduje się w bibliografii niniejszej monografii.

Pomimo wielości powstałych publikacji, można wyrazić przekonanie, że ciągły rozwój przestępczości oraz ewolucja postępowania sprawców czynów zabronionych, jak też metod ich wykrywania, powoduje konieczność bieżącego prowadzenia badań naukowych w tych obszarach. Dodatkowym czynnikiem mającym wpływ na powstanie niniejszej książki była chęć zwrócenia uwagi na niektóre elementy kryminogenezy oraz specyfikę działań wykrywczych organów ścigania – przede wszystkim na ciągłość tych przedsięwzięć, jak i kolejność wykonywania poszczególnych czynności. W miarę możliwości – dla lepszego zobrazowania przedstawianych treści – rozważania zostały wsparte o zaczerpnięte z przestrzeni publicznej informacje o faktycznie mających miejsce przestępstwach oraz realiach wykrywania ich sprawców. Oddane do rąk Czytelników syntetyczne w swoim wymiarze opracowanie dedykowane jest w głównej mierze dla funkcjonariuszy organów ścigania i studentów kierunków związanych z bezpieczeństwem wewnętrznym i kryminologią, choć może być przydatne dla wszystkich zainteresowanych tematyką zwalczania przestępczości.

Publikację opracowano według stanu prawnego na 15 czerwca 2026 roku.

***

Niniejsza publikacja nie powstałaby dzięki wsparciu wielu osób. Przede wszystkim chciałbym podziękować recenzentom: dr. hab. Konradowi Walczukowi, profesorowi Akademii Sztuki Wojennej i dr. Bogdanowi Guzińskiemu, za cenne spostrzeżenia oraz zwrócenie uwagi na wiele kwestii merytorycznych. Szczególne wyrazy wdzięczności kieruję także do osób, z którymi miałem zaszczyt pełnić służbę w Policji, z którymi współpracowałem, wymieniałem się doświadczeniami, i które ukształtowały mój sposób patrzenia na zwalczanie przestępczości jako zjawiska oraz rolę zarówno starych, dobrze sprawdzonych technik i metod, jak też wprowadzanych nowoczesnych rozwiązań. Mojej rodzinie dziękuję za wsparcie przy tworzeniu tej książki i zrozumienie dla pracy z nią związanej.

nr 3; ci sami, *Działania kontrwykrywcze grup przestępczych ukierunkowane na ograniczenie skuteczności obserwacji prowadzonej w ramach działań operacyjnych*, „Problemy Kryminalistyki" 2017, nr 4.

1. Przestępczość – podłoże, cechy i dynamika zjawiska

W kontekście tematu niniejszej monografii, przedstawienie podłoża, cech i dynamiki zjawiska przestępczości wynika z chęci przybliżenia owego zwalczanego fenomenu, w taki sposób, aby ułatwić odbiór dalszych części pracy. Od razu należy przy tym zaznaczyć, że omówienie tego zjawiska będzie miało charakter uproszczony i skoncentrowany na wybranych aspektach. Podstawowym wymogiem wydaje się zobrazowanie pojęcia przestępstwa oraz innych związanych z tym definicji, jak też wskazanie czynników mających wpływ na genezę i rozwój przestępczości – choć bez szerszego zagłębiania się w odnoszące się do tego zagadnienia teorie. Ciekawy i przydatny dla późniejszych rozważań może okazać się opis procesu dopuszczania się przestępstwa, w szczególności czynów zabronionych popełnionych z winy umyślnej. Ważnym elementem będzie także wskazanie podstawowych cech poszczególnych kategorii przestępstw, jak również omówienie zmian zachodzących w przestępczości w Polsce na przestrzeni pierwszych dekad XXI wieku.

1.1 Pojęcie przestępstwa oraz przestępczości

Dopuszczanie się czynów godzących w dobra innego człowieka, bądź w interesy społeczności, jest niewątpliwie wytworem kontaktów – i wynikających z tego konfliktów – międzyludzkich. W ramach egzystencji i dla realizacji swoich potrzeb, jednostki starają się chronić zdrowie, życie i mienie własne oraz osób najbliższych. Mając natomiast możliwość swobodnego działania podejmują one przedsięwzięcia ukierunkowane na polepszenie swojego bytu, jednak w tym przypadku realizacja tych interesów może już kolidować z oczekiwaniami innych jednostek. Tego typu sytuacje mogą z kolei rodzić różnego rodzaju akcje i reakcje, połączone choćby z agresją, frustracją, desperacją, nienawiścią, zemstą i strachem. Wraz ze wzrostem liczebności rodzaju ludzkiego oraz w konsekwencji wielu przemian społecznych, politycznych i gospodarczych, skala tego typu interakcji znacznie wzrosła, co pociągało za sobą szereg negatywnych skutków, przede wszystkim związanych z zaburzeniem prawidłowego funkcjonowania i rozwoju społeczności oraz jej członków.

Jedną z cech cywilizowania życia człowieka było stopniowe wprowadzanie określonych reguł postępowania, z czasem odnoszących się także do wskazywania czynów zabronionych przez daną zbiorowość oraz procedur postępowania z tymi członkami społeczności, którzy mimo zakazu dopuścili się złamania ogólnie przyjętych zasad. Kary początkowo wymierzane były w ramach zemsty (zarówno publicznej, jak i indywidualnej) i często miały charakter definitywny (uśmiercanie), do tego niekiedy związany z odpowiedzialnością zbiorową. Pod wpływem refleksji, zemsta przerodziła się w odwet, który ograniczał reakcję do kar odpowiadających czynowi sprawcy i jego skutkom, a ten w system kar pieniężnych (okup) na rzecz panującego oraz pokrzywdzonego, choć wciąż funkcjonowały też kary cielesne[16]. Represje te spełniały już wówczas rolę odstraszającą (ochrony pewnych dóbr) i wypełniały funkcję sprawiedliwościową oraz kompensacyjną (naprawienie szkody). W późniejszych latach stosowanie procedur karnych upaństwowiono a ostatecznie w kodyfikacjach karnych XX wieku wprowadzono wielotorową reakcję karną[17].

Określanie przez społeczność czynów uznanych za niedopuszczalne, z początku wynikało z oceny możliwości naruszenia przyjętych zwyczajów. Wśród działań moralnie nagannych wyodrębniono w ten sposób czyny zabronione pod groźbą kary – przy czym należy pamiętać o zróżnicowanym do chwili obecnej podejściu niektórych społeczeństw (i ich systemów prawa karnego) do oceny tego co jest moralnie naganne, a co jest dozwolone. Niemniej z czasem, zaczęto zwracać uwagę na różne postacie winy sprawców[18], jak również na okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną (np. chorobę umysłową czy afekt), bądź ograniczające karalność (np. odparcie napaści lub pozbawienie życia osób wyjętych spod prawa)[19].

W średniowiecznej Europie w praktyce posługiwano się podziałem czynów zabronionych na prywatne, tj. nakierowane na naruszenie dóbr określonych osób (np. zabójstwo, kradzież, zgwałcenie, porwanie, oszustwo) oraz publiczne, tj. związane z przekroczeniem przyjętych zasad sakralnych i religijnych, bądź stanowiących zagrożenie dla ogółu (np. obraza

[16] Szerzej o uwarunkowaniach historycznych rozwoju prawa karnego m. in. w: J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, wyd. VIII, Warszawa 2020, rozdział IV. W sposób syntetyczny ujęto tą problematykę w: *Historia ustroju i prawa Polski*, oprac. zbiorowe, Warszawa 2020, część IV i V. Odnośnie rozwoju kar warto zapoznać się ze zbiorem: *Z dziejów afektu penalnego*, red. nauk. J. Utrat-Milecki, Warszawa 2014.

[17] J. Warylewski, dz.cyt., s. 97.

[18] Przykładowo w dziele B. Groickiego, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej* z 1559 r. można już wyraźnie odróżnić czyny popełnione z winy umyślnej oraz z winy nieumyślnej. Autor ten rozgraniczył choćby cztery rodzaje zabójstwa (mężobójstwa) – na tle rabunkowym, „z nieprzyjaźni jakiej", „w obronie swego zdrowia" (wszystkie z winy umyślnej) oraz „z przygody [przypadku] jak gdyby zrębując drzewo, podróżnego człowieka zabił" (z winy nieumyślnej). Dalej czytamy, że sędzia „jeśli umyślnie, tedy mężobójcę ma na gardle karać wedle prawa [karą śmierci]. A jeśli przygodnie [przypadkowo] na wargielt [grzywnę] skazać". Zob. S. Godek, M. Wilczek-Karczewska, *Historia ustroju i prawa w Polsce od 1772/1795. Wybór źródeł*, Warszawa 2006, s. 483.

[19] *Historia ustroju i prawa*…, s. 184-186.

majestatu panującego, bluźnierstwo, wszczynanie buntu, łapownictwo, prostytucja, dezercja)[20]. Wraz ze wzrostem liczby czynów zabronionych, od początku XIX w. stopniowo utrwalał się ich podział na **zbrodnie** (obejmujące najcięższe czyny), **występki** (dotyczące lżejszych niż zbrodnie, lecz także poważnych przestępstw) i **wykroczenia**, przy czym te ostatnie – jako niosące ze sobą najmniejsze szkody, a jednocześnie najliczniej popełniane – osądzano w trybie uproszczonym, niekiedy przy udziale władz administracji publicznej[21]. Klasyfikacja ta uwzględniana była w Polsce już w okresie międzywojennym, choć ostatecznie wykroczenia wyodrębniono ze zbioru przestępstw i traktowano jako inną kategorię czynów zabronionych[22]. Rozwiązanie takie pozostaje jako obowiązujące w polskich regulacjach prawnych do chwili obecnej.

Powyższe rozważania wskazują, że przestępstwa (zbrodnie i występki) są czynami zabronionymi[23], których negatywny wpływ na funkcjonowanie społeczności jest większy, niż wykroczeń. Przyjmując, że zarówno przestępstwa, jak i wykroczenia są czynami zabronionymi, których geneza wywodzi się z postępków moralnie nagannych określonych przez społeczność, to należy pamiętać, że wśród tych ostatnich możemy z kolei wyróżnić różnego rodzaju działania, które mogą lecz nie muszą wypełnić jednocześnie znamiona czynu zabronionego (przykładowo – przewinienie dyscyplinarne, naruszenie obowiązków służbowych, przekroczenie zasad współżycia społecznego)[24]. Granica pomiędzy przestępstwem a wykroczeniem określona jest przy tym w różny sposób, a z zasady różnicuje je stopień społecznej szkodliwości. Wprawie aktualny *Kodeks karny* wskazuje, że „nie stanowi przestępstwa czyn zabroniony, którego społeczna szkodliwość jest znikoma", jednak nie

[20] Tamże, s. 187-188.

[21] W Księstwie Warszawskim, po zaadaptowaniu wzorców francuskich, zbrodnie karano więzieniem powyżej 5 lat lub karą śmierci, występki pozbawieniem wolności do lat 5 i grzywną, natomiast wykroczenia aresztem do 5 dni i niższą grzywną, tamże, s. 238.

[22] W rosyjskim kodeksie karnym z 1903 r., który obowiązywał na części terytorium II Rzeczypospolitej do 1932 r., wykroczenia wciąż jeszcze traktowano jako odrębny rodzaj przestępstw. W uchwalanych potem polskich aktach prawnych, jako przestępstwa zaczęto uznawać już tylko zbrodnie i występki, por. *Kodeks karny z 1903 r., przekład z rosyjskiego z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, wydanie Ministerstwa Sprawiedliwości, Warszawa 1922, art. 3; rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 22 III 1928 r. *o postępowaniu karno-administracyjnem*, Dz.U. RP nr 38 poz. 365, art. 1; rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 11 VII 1932 r. *Kodeks karny*, Dz.U. RP nr 60 poz. 571, art. 12; rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 11 VII 1932 r. *Prawo o wykroczeniach*, Dz.U. RP nr 60 poz. 572, art. 1.

[23] Czyn zabroniony formalnie wskazywany jest jako „zachowanie o znamionach określonych w ustawie karnej", ustawa z dn. 6 VI 1997 r. *Kodeks karny*, t.j. Dz.U. z 2025 poz. 383 z późn. zm., art. 115 § 1. Definicja ta znalazła się także w ustawie z dn. 20 V 1971 r. *Kodeks wykroczeń*, t.j. Dz.U. z 2025 poz. 734 z późn. zm., art. 47 § 1; oraz w ustawie z dn. 9 VI 2022 r. *o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, t.j. Dz.U. z 2026 poz. 163., art. 1 ust. 2 pkt 3.

[24] Por. ustawa z dn. 6 VI 1997 r. *Kodeks postępowania karnego*, t.j. Dz,U. z 2026 poz. 490 z późn. zm., art. 18 ust. 2.

znaczy to, że ten sam postępek nie będzie stanowił wykroczenia, które zgodnie z *Kodeksem wykroczeń* jest po prostu „czynem społecznie szkodliwym”[25].

Przestępstwo z punktu widzenia prawnego będzie zatem **czynem** (czyli działaniem lub zaniechaniem zależnym od woli):

- **człowieka** – tylko przedstawiciel rodzaju ludzkiego może dopuścić się czynu zabronionego, gdyż jedynie człowiek może mieć świadomość wynikających z prawa ograniczeń i dokonywać oceny swojego postępowania względem tych regulacji i przyjętej oceny moralnej[26];
- **bezprawnym** – czyli pozbawionym podstawy prawnej lub nie wynikającym z okoliczności opisanych w aktach normatywnych (dotyczących przykładowo: obrony koniecznej, rozkazu przełożonego);
- **zawinionym** – czyli umyślnym lub nieumyślnym postępowaniem (działaniem lub zaniechaniem), które naruszyło normy karne;
- **zabronionym pod groźbą kary jako zbrodnia lub występek przez ustawę obowiązującą w momencie jego popełnienia** – nie można oczekiwać, że osoba będzie odpowiadała za przestępstwo, kiedy określone postępowanie nie podlegało ukaraniu;
- **społecznie szkodliwym** – czyli godzącym (naruszającym lub zagrażającym) w dobro opisane w prawie;
- **o szkodliwości większej niż znikoma** – co podlega ocenie organów ścigania oraz wymiaru sprawiedliwości i jest kategorią nieokreśloną (bez z góry wyznaczonej wartości). Przy ocenie stopnia społecznej szkodliwości bierze się pod uwagę rodzaj i charakter naruszonego lub zagrożonego dobra, rozmiary wyrządzonej lub grożącej szkody, sposób i okoliczności popełnienia czynu, wagę naruszonych przez sprawcę obowiązków, jak również postać zamiaru, motywację sprawcy, rodzaj naruszonych reguł ostrożności i stopień ich naruszenia[27]. Należy przy tym pamiętać, że w kontaktach międzyludzkich pojawia się wiele zachowań, które jedynie pozornie wypełniają wskazane powyżej cechy przestępstwa, jednak nie

[25] W najbardziej jaskrawym przypadku tj. kradzieży lub przywłaszczenia cudzej rzeczy ruchomej ustawodawca przyjął, że wykroczeniem jest czyn, w którym wartość cudzej rzeczy nie przekracza 800 zł, zob. *Kodeks wykroczeń*, art. 1 § 1, art. 119 § 1; *Kodeks karny*, art. 1 § 2. Warto także zwrócić uwagę, że przepisy przewidują sytuację, w której jeden czyn będący wykroczeniem może zarazem wypełniać znamiona przestępstwa, jak również to, że kara może być wówczas orzeczona zarówno za przestępstwo, jak i za wykroczenie, *Kodeks wykroczeń*, art. 10 § 1.

[26] Można jedynie dodać, że przed okresem nowożytnym karano za rzeczywiste lub domniemane szkody zwłoki ludzkie, zwierzęta i tzw. martwą naturę (np. chłostano morze), J. Warylewski, dz.cyt., s. 97.

[27] *Kodeks karny*, art. 115 § 2.

spełniają warunku szkodliwości społecznej, i jako takie nie powinny podlegać karze oraz uruchamiać cały skomplikowany system organów władzy publicznej (np. „zniszczenie mienia" podczas *Śmigus-dyngusa*, bądź „kradzież" kluczyków do samochodu właścicielowi pojazdu dokonana dla dowcipu przez członka rodziny)[28].

Aktualnie obowiązująca polska ustawa karna nie zawiera w sobie wprost wyrażonej definicji przestępstwa, choć jej elementy można wyodrębnić na podstawie analizy poszczególnych artykułów (przede wszystkim art. 1 i 7). Odrębną kategorią czynów zabronionych w polskim systemie prawnym pozostają natomiast **przestępstwa skarbowe**, czyli czyny zabronione przez *Kodeks karny skarbowy* pod groźbą kary grzywny w stawkach dziennych, kary ograniczenia wolności lub kary pozbawienia wolności[29].

Przestępstwo w Polsce może popełnić osoba, która ukończyła 17 lat – z pewnymi wyjątkami. Nieletni, formalnie dopuszczający się czynów karalnych[30], mogą odpowiadać po ukończeniu piętnastego roku życia na zasadach określonych w *Kodeksie karnym*, jeżeli dopuszczą się ściśle określonych poważnych przestępstw, a w skrajnym przypadku – zabójstwa kwalifikowanego – po ukończeniu 14 lat, przy wystąpieniu ustalonych w tej regulacji okoliczności[31].

Przestępstwa można dzielić m. in. ze względu na:

- wagę czynu zabronionego – na zbrodnie i występki;
- formę winy sprawcy – umyślną lub nieumyślną;
- formę czynu – na działanie lub zaniechanie;
- typy przestępstw – na podstawowy, uprzywilejowany lub kwalifikowany;
- podmiot – indywidualny lub powszechny;
- tryb ścigania – z oskarżenia publicznego lub z oskarżenia prywatnego[32].

[28] Szerzej w: I. Andrejew, *Podstawowe pojęcia nauki o przestępstwie*, Warszawa 1988, s. 124-138; J. Warylewski, dz.cyt., rozdział X. Należy przy tym zaznaczyć, że zachowania związane z przytoczoną tradycją ludową nie zawsze muszą skutkować wyłączeniem odpowiedzialności karnej, jeżeli szkoda wynikła z polania kogoś wodą będzie „większa niż znikoma" (np. będzie skutkować zniszczeniem cennego ubrania) a sprawca działał w sposób zawiniony.

[29] Ustawa z dnia 10 IX 1999 r. *Kodeks karny skarbowy*, t.j. Dz.U. z 2025 poz. 633 z późn. zm., art. 53 § 2.

[30] Czynem karalnym jest czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, bądź wykroczenie lub wykroczenie skarbowe, ustawa *o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, art. 1 ust. 2 pkt 2.

[31] Do przestępstw, po dokonaniu których nieletni może odpowiadać jak osoba, która ukończyła 17 lat należą m. in. zabójstwo, zgwałcenie lub rozbój, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne, por. *Kodeks karny*, art. 10 § 2 i 2a.

[32] Zob. L. Gardocki, *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska" 2013, vol. LX 2, Sectio G.

Zbrodnią jest przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 lub karą surowszą. **Występkiem** natomiast jest czyn zabroniony zagrożony grzywną powyżej 30 stawek dziennych albo powyżej 5000 zł, karą ograniczenia wolności przekraczającą miesiąc albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc[33]. Podział ten jest przydatny do grupowania niektórych rozwiązań przyjętych w prawie karnym w zależności od wagi czynu.

Przestępstwo można popełnić z **winy umyślnej**, bądź **winy nieumyślnej**. Wina umyślna występuje wówczas, gdy sprawca ma zamiar popełnienia czynu zabronionego (zamiar bezpośredni – chce go popełnić), lub przewidując możliwość jego popełnienia, godzi się na to (zamiar ewentualny). Przestępstwa można dopuścić się nieumyślnie, gdy sprawca – nie mając zamiaru jego popełnienia – popełnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, mimo że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał (lekkomyślność) albo mógł przewidzieć (niedbalstwo). Zbrodni można dopuścić się tylko umyślnie, natomiast występek można popełnić także nieumyślnie, gdy ustawa karna wprost tak stanowi[34].

Ze względu na formę czynu, przestępstwo można popełnić poprzez **działanie** lub **zaniechanie**. Niektórych czynów można dopuścić się jedynie poprzez działanie (np. kradzież, zgwałcenie), pewnych tylko przez zaniechanie (np. nieudzielenie pomocy, niezawiadomienie organu ścigania o przestępstwie o charakterze terrorystycznym), natomiast niektórych zarówno przez działanie, bądź przez zaniechanie (np. zabójstwo, eutanazja, sprowadzenie katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym)[35].

Podział dotyczący typu przestępstwa, rozróżnia typ **podstawowy**, typ **uprzywilejowany** zagrożony niższą karą (np. z uwagi na wypadek mniejszej wagi) oraz zagrożony sankcją surowszą typ **kwalifikowany** (np. z powodu znacznej wartości mienia, bądź wskazanego w przepisie postępowania sprawcy, choćby posługiwania się bronią palną podczas rozboju).

Określenie podmiotu przestępstwa (tj. sprawcy) może mieć charakter indywidualny lub powszechny. **Podmiot indywidualny** wskazuje na określoną cechę sprawcy, a osoba nieposiadająca tej wskazanej przez przepis właściwości nie będzie podlegać odpowiedzialności karnej w ogóle, bądź z typu kwalifikowanego lub uprzywilejowanego danego przestępstwa (np. matka przy dzieciobójstwie, funkcjonariusz publiczny przy przekroczeniu uprawnień lub znęcaniu się nad osobą prawnie pozbawioną wolności). Podmiot określony jako

[33] *Kodeks karny*, art. 7.
[34] Tamże, art. 8 i art. 9.
[35] Zgodnie z art. 2 *Kodeksu karnego*, odpowiedzialności karnej za przestępstwo skutkowe popełnione przez zaniechanie podlega tylko ta osoba, na której ciążył prawny, szczególny obowiązek zapobiegnięcia skutkowi.

powszechny (zwrotem „kto") wskazuje, że każda osoba – przy świadomości ograniczeń co do wieku – może dopuścić się danego przestępstwa (np. kradzieży, oszustwa, naruszenia miru domowego).

W Polsce zasadą jest ściganie przestępstw z **oskarżenia publicznego**, czyli w ramach procesu, w którym postępowanie przygotowawcze oraz wniesienie oskarżenia prowadzone jest przez wyspecjalizowane podmioty władzy publicznej i za środki publiczne. Większość tego typu przypadków wszczynanych jest **z urzędu**, tj. toczy się niezależnie od woli pokrzywdzonego. Są jednak sytuacje, m. in. związane z delikatną z natury materią kontaktów rodzinnych, co do których przewidziano konieczność złożenia **wniosku** przez pokrzywdzonego (lub inną wskazaną w przepisie osobę), aby istniała możliwość dalszego prowadzenia sprawy w trybie z urzędu[36]. Dodatkowo, w sprawach mniejszej wagi z punktu widzenia społecznej szkodliwości (np. przy zniesławieniu lub naruszeniu nietykalności cielesnej) przewidziano tryb ścigania **z oskarżenia prywatnego**, w którym to pokrzywdzony pełni funkcję oskarżyciela – zbiera dowody i wnosi akt oskarżenia[37].

Warto jeszcze zwrócić uwagę na tzw. **formy stadialne przestępstwa**, czyli karalne fazy podejmowania przedsięwzięć w związku z dokonywanym czynem zabronionym. Do form tych zaliczamy: przygotowanie, usiłowanie i dokonanie, przy czym przygotowanie jest karalne jedynie wtedy, gdy przewidziano to w ustawie karnej (np. w przypadku zabójstwa, wzięcia zakładnika, fałszowania pieniędzy)[38]. Za usiłowanie przestępstwa odpowiada osoba, która w zamiarze popełnienia czynu zabronionego swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do dokonania tego czynu, które jednak nie następuje, bądź też sprawca nie uświadamia sobie, że dokonanie jest niemożliwe ze względu na brak przedmiotu nadającego się do popełnienia na nim czynu zabronionego (np. włamanie do pustego sejfu) lub ze względu na użycie środka nie nadającego się do popełnienia przestępstwa (np. atrapy pistoletu przy zamiarze zastrzelenia kogoś)[39]. Dokonanie przestępstwa następuje w przypadku, w którym sprawca zrealizuje wszystkie określone w przepisie jego znamiona, przy czym oczywiste jest,

[36] Niektóre przestępstwa są względnie wnioskowe tj. tryb wnioskowy występuje jedynie przy wskazanych okolicznościach np. kradzież jest ścigana z urzędu, jednak jeżeli popełniono ją na szkodę osoby najbliższej, ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego. W *Kodeksie karnym* wyróżniono także przestępstwa bezwzględnie wnioskowe tj. takie kiedy wniosek pokrzywdzonego zawsze jest wymagany, np. wykonywanie zabiegu leczniczego bez zgody pacjenta lub naruszenie miru domowego, por. *Kodeks karny*, art. 192, art. 193 i art. 278.

[37] Gdy wymaga tego interes społeczny, prokurator może wszcząć postępowanie lub wstąpić do postępowania już wszczętego – toczy się ono wówczas z urzędu, *Kodeks postępowania karnego*, dział III, rozdział 6.

[38] Przygotowanie w szczególności zachodzi wówczas, jeżeli przyszły sprawca wchodzi w porozumienie z inną osobą, uzyskuje lub przysposabia środki, zbiera informacje lub sporządza plan działania, zob. *Kodeks karny*, art. 16, art. 148 § 5, art. 252 § 3, art. 310 § 4.

[39] *Kodeks karny*, art. 13.

że doprowadzenie do stadium dokonania, powoduje że poprzednie stadia – przygotowanie i usiłowanie – zostają pochłonięte a sprawca będzie ponosił konsekwencje tylko za dokonanie.

Trzeba pamiętać, że za przestępstwo odpowiada nie tylko ta osoba, która wykonała czyn zabroniony (samotnie lub wspólnie i w porozumieniu z innym sprawcą), lecz również ta osoba, która kierowała wykonaniem tego czynu oraz ten, kto wykorzystując uzależnienie innego człowieka od siebie, polecił mu dopuszczenie się przestępstwa. Karalne jest również podżeganie do czynu zabronionego, jak też pomocnictwo do niego[40].

Odnosząc się do powyższych rozważań, należy pamiętać, że pojęcie przestępstwa w pierwszych rzędzie należy do nauki prawa karnego, jednak posiada także pewien wymiar kryminologiczny. Przestępstwo może być rozumiane jako abstrakcyjny wzór stworzony przez ustawodawcę dla oceny zachowań ludzkich pod kątem ewentualnego naruszenia przyjętych norm prawnych. W tym kontekście z przestępstwem formalnie mamy dopiero do czynienia wraz z prawomocnym wyrokiem skazującym (lub warunkowym umorzeniem postępowania), bądź w wyniku decyzji organu ścigania np. umorzeniem z powodu niewykrycia sprawcy czynu zabronionego. Tym samym, tak rozumiany zbiór przestępstw jawi się jako rezultat prawnego procesu interpretacji zachowań ludzkich. Z kolei w badaniach kryminologicznych z przestępstwem – ściśle traktowanym przez prymat faktycznych zdarzeń zachodzących w społeczności – spotykamy się nawet, gdy nie zostało ono ujawnione wobec organów ścigania[41]. Wątek ten będzie jeszcze poruszony w kolejnych częściach pracy, można natomiast założyć, że **przestępczością** będzie ogół przestępstw popełnionych na obszarze danej jednostki terytorialnej w określonym czasie, a nie tylko zbiór czynów uznanych przez uprawnione organy za podlegające karze. Zjawisko to – i jednocześnie patologia społeczna – może być rozpatrywane z punktu widzenia rozmiarów (rozległości), nasilenia (intensywności), dynamiki (malejącej lub rosnącej) i struktury (podział na rodzaje)[42].

Na potrzeby niniejszej publikacji, wykorzystany zostanie podział na przestępczość **ujawnioną** (wobec organów ścigania) oraz **nieujawnioną** (nie zgłoszoną), jak również na przestępczość **rzeczywistą** (faktycznie popełnioną – ujawnioną i nieujawnioną), **zarejestrowaną** (wstępnie zakwalifikowaną jako przestępstwa przez organy ścigania), **stwierdzoną** (gdy wstępna kwalifikacja została potwierdzona), **wykrytą** (czyny, których sprawcy zostali

[40] Jako przykłady pomocnictwa *Kodeks karny* wyszczególnia: dostarczenie narzędzia, środka przewozu, udzielenie rady lub informacji, jak również zaniechanie ułatwienia innej osobie popełnienia przestępstwa – w sytuacji prawnego szczególnego obowiązku niedopuszczenia do popełnienia czynu zabronionego, art. 18.

[41] Zob. J. Błachut, *Czy „ciemna liczba przestępstw" istnieje?*, „Archiwum Kryminologii" 2007-2008, t. XXIX-XXX, s. 76.

[42] J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2000, s. 19-20.

ujawnieni i wstępnie za takich uznani) oraz **osądzoną** (gdzie wytypowani sprawcy zostali poddani osądowi sądów). Doświadczenie pokazuje, że w miarę poddawania zdarzeń zakwalifikowanych jako przestępstwa kolejnym fazom prawnej oceny, rozmiary zjawiska przestępczości ulegają zmniejszeniu[43].

1.2 Czynniki kryminogenne

Skomplikowana natura przyczyn dopuszczania się czynów zabronionych przez człowieka wynika z tego, że wpływ na ten proces mają nie tylko czynniki utożsamiane z motywem (zamiarem) sprawcy, lecz także z wieloma – mniej lub bardziej widocznymi – aspektami funkcjonowania jednostki, jej otoczenia, społeczeństwa, bądź państwa. Popełnienie lub niepopełnienie przestępstwa, w szczególności umyślnego, jest przecież wypadkową naszego życiowego ukształtowania, począwszy od zdrowia psychicznego i cech osobowościowych, poprzez wyznawany system wartości, wychowanie, posiadaną wiedzę, umiejętność przewidywania konsekwencji własnych działań, znajomość prawa, lecz również koniunktury i warunków w jakich żyjemy, osobistych osiągnięć i porażek, ambicji i frustracji, statusu materialnego, jak też okoliczności, w której przyjdzie nam podejmować decyzje o zachowaniu zgodnym z prawem lub o jego złamaniu. Na świecie występują z pewnością osoby, które są wysoce praworządne, jednak zmuszone do przeżycia dopuszczą się przestępstwa w czasie wojny. Z drugiej strony, niewątpliwie spotkamy także ludzi, którzy popełnili szereg czynów zabronionych, lecz nawet w sprzyjających okolicznościach nie dokonają kolejnego, gdyż zrozumieli skutki swojego przestępczego postępowania i mają wyrzuty sumienia.

Nie jest celem niniejszej publikacji przedstawianie powstałych przez ostatnie stulecia koncepcji etiologii przestępczości, gdyż znacznie zaburzyłoby to zakładane proporcje poszczególnych części monografii. Teorie te zostały zresztą szczegółowo opisane w literaturze przedmiotu. Można wspomnieć jedynie, że w poszczególnych okresach widoczna była dominacja określonych paradygmatów, natomiast we współczesnej kryminologii wybrane koncepcje sąsiadują ze sobą. Na przełomie XVIII i XIX wieków prym wiodła teoria klasyczna, zgodnie z której założeniami traktowano każdego człowieka jako istotę zdolną do popełnienia przestępstw – w zależności od podejmowanych swobodnie decyzji i w koligacji do chęci uzyskania przyjemności lub uniknięcia cierpienia. W drugiej połowie XIX wieku wykreowała się teoria pozytywistyczna, przyjmująca, że przyczyny zachowania człowieka są ściśle powiązane z jego

[43] J. Błachut, *Czy „ciemna liczba przestępstw”*…, s. 77.

biologicznymi lub społecznymi cechami a sprawcy – z tych względów – nie posiadają do końca kontroli nad swoim zachowaniem. W ramach tej koncepcji próbowano między innymi poszukiwać związków pomiędzy budową ciała człowieka a jego zdolnościami do popełniania przestępstw, wykazywać zależności w dopuszczaniu się do łamania prawa przez osoby o różnych typach osobowości, bądź udowadniać możliwości dziedziczenia niektórych zachowań. Teoria ta została zakwestionowana po drugiej wojnie światowej, gdy pojawił się antynaturalizm, zakładający, że zło tkwi nie w sprawcy, lecz w społeczeństwie i niesprawiedliwości stosunków społecznych, a następnie w koncepcji neoklasycznej, która uznawała, że czynniki biologiczne i społeczne mają pewien wpływ na decyzje człowieka, jednak nie istnieją takie wrodzone predyspozycje, które muszą bezwzględnie prowadzić do popełnienia przestępstwa. Oczywistym wydaje się, że przy rozległości zjawiska przestępczości i wielkiej liczbie różnorodnych zachowań sprawców czynów zabronionych jedna teoria nie jest w stanie objąć wszystkich rodzajów działalności przestępczej[44].

Niemniej należy założyć, że w naszej rzeczywistości występuje mnogość czynników mających wpływ na postępowanie sprawców przestępstw i rozwój przestępczości. W dalszej części pracy postanowiono przedstawić najważniejsze z nich, dokonując przy tym ich podziału na endogenne – bezpośrednio dotyczące sprawcy, oraz egzogenne – związane z jego otoczeniem i warunkami funkcjonowania.

1.2.1 Czynniki endogenne

Jest to grupa czynników tkwiących w osobie sprawcy. Związane są one z cechami osobistymi przestępcy, zarówno fizycznymi, jak i biologicznymi. Pierwszym elementem, który ewidentnie rzuca się w oczy jest **płeć sprawcy** – mężczyźni dopuszczają się około dziewięćdziesięciu procent wszystkich czynów zabronionych[45]. Zależność ta ulega niewielkim zmianom i udział kobiet w przestępczości rośnie, choć wciąż stanowi drobną część ogółu – największą (niecałe 20 %) w obszarze przestępstw przeciwko mieniu. Zdecydowaną przewagę mężczyzn w popełnianiu czynów zabronionych można tłumaczyć większą skłonnością do agresji i ryzyka, potrzebą rywalizowania oraz przewodzenia w grupie, jak też niekiedy – po prostu większą

[44] Tematyka ta ma bardzo szeroką literaturę. Przykładowo można tutaj polecić publikacje: J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, rozdział III; A. Giddens, *Socjologia*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2008, rozdział 8, L. Nummenmaa, *Zło*, przekład M. Laskowska, Łódź 2026 oraz wskazane wcześniej prace B. Hołysta.

[45] Wśród wszystkich rodzajów przestępstw jest tylko jedno, które może popełnić wyłącznie kobieta – chodzi tu oczywiście o dzieciobójstwo (art. 149 kk), gdzie w opisie podmiotu ustawodawca użył słowa „matka".

sprawnością i siłą fizyczną[46]. Z płcią koreluje kolejny czynnik – **wiek sprawcy**. Dużej części przestępstw dopuszczają się osoby młode pomiędzy 17 a 26 rokiem życia (zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet), co może z kolei wynikać ze zmniejszonego wciąż w tym wieku poczucia odpowiedzialności, skłonności do uzyskania efektu w krótkim czasie oraz braku wiedzy na temat skutków własnego postępowania. Osoby powyżej czterdziestego roku życia popełniają już zdecydowanie mniej czynów zabronionych, choć odsetek ten wzrasta w przypadku przestępstw ekonomicznych i korupcji. W nauce panują różne opinie co do wpływu **poziomu inteligencji** na dopuszczanie się przestępstw. Można przyjąć (przy założeniu, iż poziom inteligencji nie musi być odzwierciedlony w wykształceniu), że osoby o niższym intelekcie częściej popełniają czyny pospolite z użyciem przemocy, natomiast te z wyższym – więcej przestępstw o bardziej skomplikowanym mechanizmie (np. oszustw, przestępstw ekonomicznych lub w warunkach zorganizowanych). Odrębną sprawą pozostaje wpływ **osobowości sprawcy** i choć nie ma tutaj reguły, to większą skłonność do naruszania prawa będą wykazywały osoby impulsywne, drażliwe, egocentryczne, mające wrogi stosunek do autorytetów, czy po prostu określane mianem aspołecznych[47].

Z biologią organizmu ludzkiego wiąże się kwestia hormonów. Także tutaj zauważalne są różnice pomiędzy mężczyznami i kobietami. Ci pierwsi wykazują większe skłonności do dominacji, wyrażania wrogości i wyznaczania granic terytorium oraz obrony stanu posiadania – do tego przy słabszym odczuwaniu strachu. Natomiast kobiety mają większe inklinacje do zachowań dyktowanych emocjami oraz do wahań nastroju. Przykładowo, niski poziom jednego z hormonów tkankowych – serotoniny, może powodować agresję, bądź stany depresyjne. Nie bez przyczyny działanie alkoholu początkowo podnosi poziom tego hormonu, lecz wraz z jego spadkiem, ludzie tracą kontrolę nad swoim zachowaniem i wykazują tendencję do reakcji porywczych oraz brutalnych, jak i do myśli samobójczych[48]. Jako czynnik tkwiący w osobie sprawcy w pewnym sensie można uznać także trwanie w alkoholizmie lub w narkomanii, które to zjawiska mogą w istotny sposób wiązać się z przestępczością. Odrębną od powyższych

[46] Zob. m. in.: A. Szatkowska, *Przestępczość kobiet w Polsce – w XIX, XX i XXI wieku*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego" 2012, nr 74-75; M. Grzyb, E. Habzda-Siwek, *Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy*, „Archiwum Kryminologii" 2013, t. XXXV. Pomimo wskazanych uogólnień, kobiety są czasami bardziej brutalne i ekspresyjne od mężczyzn w popełnianiu przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, K. Różnowska, *Każdy może zabić*, Kraków 2023, s. 254. Szereg przykładów podaje E. Sitek, *Słaba płeć?*, „Gazeta Policyjna" 2020, nr 1.

[47] W kontekście ilorazu inteligencji A. Moir i D. Jessel zauważają, że „tylko ograniczeni [umysłowo] przestępcy dają się złapać, co wypacza statystykę", jednak ostatecznie uznają, że istnieje „wyraźny związek między niskim IQ a przestępczymi skłonnościami", A. Moir, D. Jessel, *Zbrodnia rodzi się w mózgu. Zagadka biologicznych uwarunkowań przestępczości*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 1998, s. 32.

[48] U mężczyzn poziom serotoniny jest z reguły niższy o 20-30 %, niż u kobiet, *Encyklopedia Biologia*, red. A. Nawrot, Kraków 2014, s. 488-489.

rozważań jest kwestia uszkodzeń (mikrouszkodzeń) mózgu, zarówno w okresie prenatalnym, jak i po narodzeniu, które mogą wpływać na osłabienie samokontroli człowieka lub wzmacniać skłonności do impulsywnych zachowań. Warto pamiętać, iż niektóre badania sugerują, że ponad 25 % obywateli Rzeczypospolitej Polskiej może cierpieć w trakcie swojego życia na rożne zaburzenia psychiczne, a u około 10 % mieszkańców Polski dałoby się wykryć zaburzenia nerwicowe[49].

Z osobowością sprawcy mogą się również wiązać zachwiania równowagi psychicznej wynikające z silnego wzburzenia (tzw. afektu), jak i działania substancji psychoaktywnych – przede wszystkim alkoholu lub narkotyków. Dopuszczenie się przestępstwa pod wpływem tych środków nie zwalnia z odpowiedzialności karnej nawet wówczas, gdy osoba nie pamięta samego zdarzenia i swojego zachowania[50]. Co więcej, popełnienie czynu zabronionego w stanie po spożyciu alkoholu lub środka odurzającego, jeżeli ten stan był czynnikiem prowadzącym do dopuszczenia się przestępstwa lub istotnego zwiększenia jego skutków, polska ustawa karna wprost traktuje jako okoliczność obciążającą ocenę postępowania sprawcy[51].

1.2.2 Czynniki egzogenne

Czynniki egzogenne dotyczą środowiska, w którym dorasta i funkcjonuje sprawca. Ich wyliczenie należy rozpocząć od jakości **procesu wychowania** przez rodziców (opiekunów) i związanych z tym ewentualnych niedomagań, bądź wypaczeń. We wczesnym dzieciństwie rodzina staje się dla dziecka głównym źródłem wzorców do naśladowania, przede wszystkim z uwagi na poświęcany potomkowi czas, jak również posiadanie pełni władztwa przez opiekunów nad jego postępowaniem. Życie pokazuje niestety, że wielu rodziców popełnia szereg błędów wychowawczych, zaniedbuje swoje dzieci lub stosuje wobec nich różne formy przemocy fizycznej, psychicznej, seksualnej lub ekonomicznej. Niekiedy dzieci są świadkami przestępstw lub mają świadomość, że ich rodzice dopuszczają się czynów zabronionych. **Przemoc domowa** – potrafiąca wystąpić w każdym środowisku i na każdym etapie życia szeroko pojmowanej rodziny – z pewnością jest zjawiskiem traumatycznym i czynnikiem bardzo negatywnie wpływającym na sposób wychowania dziecka oraz bagaż wyniesionych przez niego

[49] Zob. *Kompleksowe badanie stanu zdrowia psychicznego społeczeństwa i jego uwarunkowań (EZOP II)*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2022, strona projektu ezop.edu.pl [dostęp: 4 IX 2023 r.].

[50] Inne podejście powodowało by kuriozalne sytuacje, przykładowo – osoba, która kierowała pojazdem mechanicznym w stanie nietrzeźwości tłumaczyłaby się, że nie jest w stanie odpowiadać karnie za ten czyn, gdyż z powodu działania alkoholu nie była świadoma swojego postępowania.

[51] *Kodeks karny*, art. 53 § 2a pkt 8.

TOWARZYSTWO WIEDZY OBRONNEJ

WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA WIEDZY OBRONNEJ jest wydawnictwem naukowym, które publikuje recenzowane monografie naukowe wnoszące istotny wkład w rozwój nauki, a w szczególności w zakresie nauki o bezpieczeństwie, nauk prawnych, nauk o polityce i administracji, nauk socjologicznych, nauk o zarządzaniu i jakości i innych.

kontakt@two.edu.pl
www.two.edu.pl

Odwiedź nas na Facebooku!

facebook.com/TowarzystwoWiedzyObronnej

allegro

allegro.pl/uzytkownik/TWO_Wydawnictwo